

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 10 Sayı: 50 Volume: 10 Issue: 50

Haziran 2017 June 2017

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

MEMLÜKLER DÖNEMİNDE BİR TÜCCAR AİLESİ: HARRÛBÎ*

A MERCHANT FAMILY IN THE MAMLUK PERIOD: KHARRUBI

M. Fatih YALÇIN**

Öz

Memlükler, yaklaşık 250 yıl boyunca Mısır ve Suriye'ye egemen olmuşlardır. Bu süreçte ilmiye ve tüccar sınıfına mensup ve ömrü yüz yıldan fazla olan çok sayıda meşhur ailenin varlığı bilinmektedir. İlmiye sınıfına mensup bu aileler hakkında bazı çalışmalar yapılmasına rağmen iktisadî faaliyetleri ile öne çıkan aileler hakkında çok az bilgiye sahibiz. Memlükler döneminde ticarî faaliyetleri ile öne çıkan ailelerden biri Harrûbî ailesidir. Özellikle şeker üretimi ve ticaretiyle şöhret bulan ve önemli bir zenginlik elde eden bu aile, XIII. yüzyıldan XV. yüzyılın sonuna kadar varlığını sürdürebilmiştir. Aile mensupları arasında ilimle uğraşan ve ilmî faaliyetleri destekleyenler de bulunmaktadır. Nitekim Bedreddin Muhammed Harrûbî (ö. 762/1361) tarafından Kahire'de yaptırılan Harrûbiyye medresesi meşhurdur. Ayrıca Memlük döneminin meşhur âlimlerinden İbn Hacer el-Askalânî'yi (ö. 852/1449) himayesi altına alarak onun yetişmesinde önemli bir rol üstlenen Zekiyyüddin el-Harrûbî de (ö. 787/1385) zikredilmelidir. Ancak Memlük sultanlarının uyguladığı iktisadî politikalar, bu ailenin ticarî faaliyetlerine büyük zarar vermiş ve XV. yüzyılın ikinci yarısıyla birlikte aile önemini ve etkisini kaybetmiştir. Bu çalışmada, Memlükler döneminde yerli bir tüccar ailesi olan Harrûbîlerin iktisadî ve kültürel faaliyetleri incelenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Memlükler, Harrûbî Ailesi, Tüccar.

Abstract

Mamluks ruled Egypt and Syria throughout approximately 250 years. It has been known that there were many famous families belonging to the men of the pen and Merchant and lived more than 100 years in that period of time. Although some studies conducted about those families belonging to the men of the pen, we do not have a substantial amount of knowledge about the families coming to the fore with their economic activity. One of the families coming to the fore with their economic activity during the Mamluks period is Kharrubi family. This family, which enjoyed a good reputation especially in sugar production and trade, and rose a substantial wealth, continued to be able to exist from the XIIIth to XVth century. Among the family members, there are individuals dealing with sciences and providing support for the scientific activities. Indeed, the Kharrubiyya Madrasa built by Badraddin Muhammad Kharrubi (d. 762/1361) in Cairo is famous. Besides, the name of Zakiyyuddin Kharrubi (d. 787/1385) should be noted in this regard. He took Ibn Hacer al-Askalâni (d. 852/1449), which is one of the famous scholars of Mamluk period, under his protection and played a significant role in Ibn Hacer's training. However, the economic policies carried out by Mamluk sultans cut a wide swath in this family's economic activity. And as a result, the family lost its importance and influence by the second half of XVth century. This study will attempt to examine the economic and cultural activities of the Kharrubi, a local merchant family in the Mamluk period.

Keywords: Mamluks, Kharrubi Family, Merchant.

Giriş

Ulusal ve uluslararası ticaret, Memlük ekonomisi için en önemli gelir kalemleri arasındaydı. Devletin daha ilk yıllarında Moğol istilası ve tehdidi, ticaret yollarını etkilemiş ve bu durum muhtemelen ticareti kısmen daraltmış ve bir fetret dönemi yaşatmıştır. Moğol tehlikesinin bertaraf edilmesi ile hem iç ticaret hem de dış ticaret gelişmişti. Artık Doğu-Batı ticaretinde Kızıldeniz'den gelen mallar Mısır üzerinden Avrupa'ya nispeten daha güvenli bir şekilde ulaştırılabiliyordu. Ele aldığımız dönemde, ticarî faaliyetleri ile öne çıkan meşhur bir tüccar grubu olan Kârimîler dikkat çekmektedir. Fâtımîler döneminden (296-567/909-1171) beri ticarî faaliyetleri ile varlığı bilinen Kârimî tüccarlar, Eyyûbîler döneminde (567-866/1171-1462) gelişimini sürdürmüş olup, özellikle Bahrî Memlükler döneminde (648-784/1250-1382) ticaretin yanı sıra muhtelif alanlarda da önemli bir konum elde etmişlerdir (Labib, 1997: 640-642; Yiğit, 1991: 230-233). Söz konusu dönemde büyük bir itibar sahibi olan Kârimîler arasında birkaç nesil boyunca ticarî alandaki faaliyetleri ile şöhret bulan bazı etkili aileler bulunmaktadır. İbn Kuveyk, el-Mahallî, İbn Müsellem ve bizim ele aldığımız Harrûbî aileleri bunlar arasında zikredilebilir (Sato, 2011: 82).

Söz konusu ailenin nisbesi olan el-Harrûbî'nin ne olduğuna dair iki görüş bulunmaktadır. Bu görüşlerden hareketle ailenin kökenine dair bilgi edinmek mümkündür. Bunlardan biri yer ismi, diğeri o yerde satılan ürün yani ailenin büyük atalarının mesleği ile ilgilidir. el-Harrûbî nisbesinin bir yere isnadla bu

* Bu makale, 4-5 Mayıs 2017 tarihlerinde İstanbul'da düzenlenen Uluslararası IX. Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumunda sözlü olarak sunulan ve basılmamış bildirinin yeniden düzenlenmiş halidir.

** Yrd. Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, fatih.yalcin@bilecik.edu.tr

aileye verildiğine dair görüş, İbn Hacer'e (ö. 852/1449) aittir. Bu ailenin kökeni hakkında bilgi veren İbn Hacer'e göre aile, *Rahbetü'l-Harrûb* yani Harrûb meydanındandır (İbn Hacer, 1997: I, 450). Söz konusu meydanın Mısır'ın neresinde bulunduğu dair bilgiyi Kalkaşendî (ö. 821/1418) sağlamaktadır. Nitekim o, Fustat'taki medreseleri zikrederken Memlûk Sultanı İzzeddin Aybek'in (648-655/1250-1257) 654 (1256-1257) yılında yaptırdığı Muizziyye medresesinin Harrûb meydanında bulunduğunu belirtmektedir (Kalkaşendî, 1987: III, 347). Bu bilgilerden hareketle ailenin Fustatlı olduğunu söylemek mümkündür.

el-Harrûbî nisbesinin satılan ürünle ilgili olduğuna dair ikinci görüş, İbn Dokmak'a (ö. 809/1407) aittir. İbn Dokmak, Mısır'ın meşhur meydanlarını sayarken, Muizziyye medresesinin önündeki *Dârü'l-Melik* meydanının Harrûb meydanı olarak şöhret bulduğunu çünkü burada harrûb (خروب) yani keçi boynuzu satıldığını bildirmektedir (İbn Dokmak, 1985: I, 35). İbn Dokmak'ın verdiği bu bilgi, ailenin Fustatlı olduğunu teyit etmektedir. Bunun yanı sıra ailenin büyük dedeleri, keçi boynuzu sattığından bu nisbe ile meşhur olmuşlardır.

I. İktisadî Faaliyetleri

Harrûbî ailesinin bazı üyelerinin dönemin en güçlü tüccar grubu olarak zikredilen Kârimî tüccarlarından olduğu aktarılmaktadır. Bunlardan ilki, aynı zamanda reisüttüccâr olan Zekiyyüddin Ebûbekir (ö. 787/1385) (İbn Hacer, 1997: I, 450) ve diğeri de Nureddin Ali'dir (ö. 802/1400) (Makrîzî, 1997: VI, 69; Sehâvî, t.y.: V, 240; İbn İyâs, 1982-1984: I/1, 636). Fatımîler döneminde varlığı bilinen Kârimî tüccarlar, Bahrî Memlûkler dönemine gelindiğinde özellikle Mısır ile Yemen arasındaki baharat ticaretinin büyük çoğunluğunu ellerinde tutuyorlardı. Bunun yanında kereste, at, şeker, çömlek, köle, buğday, değerli mücevherat ve tekstil ürünleri de onların alım-satım yaptıkları ticarî emtialar arasındaydı. Bunun neticesinde XIV. yüzyılda ekonomik güçleri oldukça arttı (Ashtor, 1956: 52-53, 55-56; Sato, 2011: 81; Ağır, 2015: 177-178). Özellikle bu yüzyılda muhtelif devletlere borç verecek kadar servet sahibi olan Kârimî tüccarlar, Memlûkler döneminde Mısır, Suriye ve Hicaz bölgesinde ekonomik ve sosyal alanlarda önemli roller üstlendiler. Kızıldeniz ve Hind okyanusu vasıtasıyla Mısır'a getirdikleri baharatları başta İtalyan olmak üzere Akdeniz coğrafyasında yer alan diğer tüccarlara satarlardı. Ayrıca devletin sürekli ihtiyaç duyduğu memlûk talebini karşılamak üzere köle ticareti¹ de yaptılar. Bu bol kazançlı ticaret, onlara aristokrat tüccar sınıfı içinde önemli bir konum getirdi. Nitekim ticaretten elde ettikleri gelirden devlete ödedikleri vergi yanında diplomatik ilişkilerde de birtakım roller edindiler (Lapidus, 1984: 125). Ancak XV. yüzyıl ile birlikte Kârimîlerin ortadan kaybolmaya başladıkları ve zamanla güçlerini yitirdikleri görülmektedir. Lapidus, onların güç kaybetmesinin nedenleri üzerinde dururken, 790-825 (1388-1422) yılları arasındaki taht mücadelelerini ve Sultan Barsbay'ın (825-841/1422-1438) baharat, şeker ve köle ticaretini devletin kontrolüne geçirmesini zikreder (Lapidus, 1984: 126-127). Nitekim yapılan bu müdahaleler, ekonomik istikrara zarar vermiş, iç ticaretin gerilemesine ve ticaretten elde edilen gelirlerin azalmasına yol açmıştır. Bu tekelleşme siyâseti dışında, Ümitburnunun keşfi ile Memlûklerin önemli gelir kalemlerinden gümrük vergilerinde büyük kayıplar yaşanmıştır. Ayrıca büyük çaplı salgın hastalıklar da Memlûk ekonomisine ciddi zararlar vermiştir (Ayaz, 2015: 113). Zikredilen bu faktörler, Kârimî tüccarların ve onlarla irtibatlı olan Harrûbî ailesinin faaliyetlerini olumsuz etkilemiş olmalıdır.

Kârimî tüccarlardan olan Harrûbî ailesinden sadece biri reisüttüccâr unvanı ile anılmaktadır. Zekiyyüddin Ebûbekir'in bu unvanı elde etmesi ile ilgili İbn Hacer'in eserinde ilginç bir olay aktarılmaktadır. Buna göre, 786 yılının başında (1384) Kahire'ye gelen Zekiyyüddin Ebûbekir, Sultan Berkuk (784-791/1382-1389 ve 792-801/1390-1399) ve bazı emirlere değerli hediyeler takdim etti. Daha sonra Zekiyyüddin Ebûbekir ile Yemen sultanının veziri Şerefeddin'in kardeşi olan Yemen'in önde gelen tüccarlarından Şihâbeddin el-Fârikî arasında bir tartışma yaşandı. Tartışmanın konusu hakkında bilgi vermeyen İbn Hacer, onların konuyu Sultan Berkuk'a taşıdığını aktarmakla yetinmektedir. Berkuk'un huzurunda el-Fârikî'nin Zekiyyüddin Ebûbekir'e ağır ithamlarda bulunması üzerine Zekiyyüddin Ebûbekir, el-Fârikî'nin Yemen Sultanına hitaben yazdığı mektubu çıkararak orada okumaya başladı. İbn Hacer, bu mektupta el-Fârikî'nin Yemen sultanına Memlûkler Devletiyle ilgili bazı olumsuz değerlendirmelerde bulunduğunu aktarır. Ona göre el-Fârikî, Mısır'da işlerin iyice bozulduğunu, Memlûk sultanın değersizliğini, her sene sultana gönderilen hediyelerin gönderilmesine artık gerek kalmadığını, çünkü mevcut sultanın şu ana kadarki sultanlar içinde en zayıfı ve en rezilinin olduğunu yazmıştı. Duydukları karşısında öfkelenen Sultan Berkuk, el-Fârikî'nin tutuklanmasını ve dilinin kesilmesini emretti. Şâddü'd-devâvîn² teslim edilen el-Fârikî'nin malları da müsadere edildi. Ancak Sultan, muhtemelen diplomatik bir krizin çıkmasını istemediğinden onu affetti ve dilinin kesilmesinden de vazgeçerek serbest bıraktı. Zekiyyüddin Ebûbekir'e ise muazzam bir hilat giydirdi ve onu reisüttüccâr olarak atadı (İbn Hacer, 1969: I, 288).

¹ Bu ticaret, devleti ayakta tutan siyâsî yapının bir parçası olması hasebiyle oldukça önemlidir. Ayrıca bk. Sağlam, 2015: 107-126.

² Vergi tahsili gibi hususlarda vezire yardımcı olan görevlilerden olan Şâddü'd-devâvîn hakkında bk. Ayaz, 2008: 30.

Sultan Berkuk tarafından reîsüttüccâr olarak tayin edilen Zekiyyüddin Ebûbekir, ölümüne kadar bu görevi sürdürdü. Hatta İbn Hacer, onun fakir bir hayattan gelerek riyâset görevine kadar yükseldiğini ve riyâseti üstlenmesi ile birlikte devlet içinde itibarının arttığını ve daha da cömert davrandığını belirtir. Tüccarların çoğunun reîsüttüccâr olamadığını ifade eden İbn Hacer, onun 787 (1385) yılında ölümüne kadar bu görevi sürdürdüğünü ve zehirlenerek öldürüldüğünün söylendiğini bildirir (İbn Hacer, 1969: I, 306). Müellif, bir diğer eseri olan *Dürer*'de ise Zekiyyüddin'in Mısır'ın reîsüttüccârı olduğunu, bu göreve getirilmesi ile büyük tüccarların ona itaat ettiğini bununla birlikte bazıları ile mücadele etmek zorunda kaldığını nakletmektedir (İbn Hacer, 1997: I, 450). İbn Hacer'in verdiği bu bilgilerden hareketle, reîsüttüccâr unvanının önemli tüccarlara sultan tarafından verildiği, reîsüttüccârlığın itibarlı bir konuma sahip olduğu ve Zekiyyüddin'in yaklaşık iki yıl boyunca bu görevde kaldığı anlaşılmaktadır. Reîsüttüccâr Zekiyyüddin, şayet zehirlenerek öldürüldü ise bu suikastı, büyük tüccarlar arasındaki bir rekabetin sonucu olarak görmek mümkündür. Reîsüttüccârın sahip olduğu yetkiler hakkında herhangi bir şey söylemek zordur. Ancak sultan tarafından atanması ve diğer tüccarların ona bağlılık göstermek zorunda olması, reîsüttüccârın tüccarlarla devlet arasında irtibatı sağladığını düşündürmektedir.

Kârimî tüccar grubundan olan ve reîsüttüccârlık gibi önemli bir unvana sahip bir üyenin bulunduğu Harrûbî ailesinin ilk ataları, keçiboynuzu ticareti yapsalar da daha sonra aile, şeker üretimi ve ticaretinde yoğunlaşmıştır. Nitekim İbn Dokmak, *Kitâbü'l-İntisâr* adlı eserinde Fustat'ta 65 *matbahu's-sükker* yani şeker imâlathânesi bulunduğunu belirtir. Ona göre bunların 7'si sultana, 21'i ümerâya, 13'ü tüccarlara aittir. Tüccarlara ait olan 13 imâlathânedeki 4'ü şeker tüccarları, 4'ü de Kârimîlere aittir. Kârimîlere ait olan dört imâlathânedeki ikisi Harrûbî ailesi tarafından işletiliyordu. Bu iki imâlathâne, Sirâcüddin Ömer (ö. 825/1422) ile kardeşi Nureddin Ali'ye aittir (İbn Dokmak, 1985: I, 41-46; Sato, 2004: 99). Bu bilgiler, Memlûkler döneminde Kârimî tüccarların şeker üretimindeki yerini gösterdiği gibi şeker üreten Kârimî tüccarlar arasında Harrûbî ailesinin önemine de işaret etmektedir.

Harrûbî ailesi mensuplarının şeker ticaretinde mühim bir rol oynadıkları ve büyüklüklerine dair XIV. yüzyıla ait bir örnek bulunmaktadır. Bu örnekte ailenin askerlerin şeker istihkakını bir ay içinde sağlaması emrediliyordu. Şöyle ki 745 (1345) yılından itibaren beytûlmâl, maaş ve ihsanlardaki artışlar sebebiyle sultan memlûklerinin istihkaklarını ödemekte zorlanmış ve bundan dolayı şeker başta olmak üzere et gibi yiyeceklerde önemli oranda kesintilere gidilmek zorunda kalınmıştı. Gelir-gider dengesi bozularak giderler gelirleri aşmıştı (Ayaz, 2009: 202). Bunun yanı sıra 748 (1347) yılındaki büyük veba salgını pek çok gıda maddesinde olduğu gibi şekerin fiyatının da fahiş miktarda artmasına sebep olmuştu (Sato, 2004: 103). 27 Zilkade 751'de (26 Ocak 1351) vezârete getirilen İbn Zebûr (ö. 755/1354)³ ilk iş olarak harcamaları denetim altına almaya çalıştı. Nitekim o, nâzirü'd-devle⁴ ve müstevfîlerle birlikte bir toplantı düzenledi. 29 Zilkade 751 (28 Ocak 1351) Cumartesi günü *Kâatü's-sâhib*⁵ denilen sultanın sarayındaki vezire ait salonda yapılan toplantıda, beytûlmâlde ve sultana ait tahul ambarlarında bir dirhem para ve bir irdeb yiyecek kalmadığı tespit edildi. Vezir İbn Zebûr, bu hususu, acil tedbir alınması için rapor halinde sultana ve emîrlere arz etti. Nâzirü'l-buyût Bedreddin'e elinde bulunan her şeyi vermesine dair mersûm çıkartıldı. Ayrıca onun yerine akrabası Fahreddin Mâcid nâzirü'l-buyût olarak atandı. Bir başka mersûmda Harrûbî ailesine Muharrem (Şubat-Mart 1351) ayı için askerlerin ihtiyacı olan şeker tedarik etmesi talep edildi. Vezir İbn Zebûr'un aldığı bu önlemler sayesinde *havâichâne*⁶ için şeker, zeytin, fındık, fıstık ve badem gibi yiyecekler temin edildi (Makrîzî, 1997, IV, 127-128; a.mlf., 1998: IV, 427-428).

Harrûbî ailesinin pazar alanlarının nereler olduğunu doğrudan bulamasak da dolaylı bilgilerden Mekke, Yemen ve Şam olduğunu söylemek mümkündür. Harrûbîler de Fustat merkezli olmakla birlikte muhtelif ülke ve şehirlere gitmişlerdir. Nitekim hac için pek çok kez Mekke'ye giden Harrûbî ailesi üyelerinin burada ticaretle de uğraşmış olması mümkündür. Mesela İbn Hacer, Zekiyyüddin için gerekçe belirtmeksizin birkaç kez Mekke'de bulunduğunu zikreder (İbn Hacer, 1969: I, 306). Yine Zekiyyüddin'in düşük değerdeki ticârî emtia ile Ayzab⁷ yolundan Yemen'e girdiğini ifade eder (İbn Hacer, 1997: I, 450). Ayrıca Fustatlı olan ailenin bazı üyeleri Mısır dışında vefat etmiştir. Nitekim Zekiyyüddin'in amcasının oğlu Tâceddin Muhammed Mekke'de (İbn Hacer, 1969: I, 285), Sirâcüddin Ömer'in oğullarından vefat tarihi tespit edilemeyen Şemseddin Muhammed Ba'lebek'te öldüğü aktarılmaktadır (İbn Hacer, 1969: III, 289). Bu bilgiler ışığında Harrûbî ailesinin Fustat'ta ürettiği şeker Mekke, Yemen ve Şam'da sattığını söylemek mümkündür. Aynı zamanda bu bölgelerden aldıkları malları da Mısır'da sattıkları düşünülebilir. Bununla

³ Vezirlik makamına getirilmeden önce önemli mâli görevlerde bulunan İbn Zebûr için bk. Safedî, 1998: II, 652-655; İbn Hacer, 1997: II, 240-241.

⁴ Vezirin en önemli yardımcısı olan nâzirü'd-devle için bk. Ayaz, 2009: 222.

⁵ Yaklaşık iki yüzyıl boyunca vezirleri makamı olarak kullanılan *kâatü's-sâhib* için bk. Ayaz, 2009: 194-195.

⁶ Vezirin idaresinde bulunan ve Devlet adamları ile sultan memlûklerinin yiyecek ihtiyacını karşılayan ambar. Bk. Kalkaşendî, 1987: IV, 12.

⁷ Kızıldeniz'de Cidde limanının karşısında günümüzde Mısır ile Sudan sınırına yakın olan Ayzab için bk. Utku, 2014: 126-127.

birlikte Kârimî tüccarlardan olan ailenin daha geniş alanlarda ticaret yaptığı da düşünülebilir. Nitekim Kârimîler, Kahire, Fustat ve Aden'de yoğunlaşmakla birlikte, Dimyat, Mekke, Ayzab, Kus, İskenderiye, Şam, Halep, Bağdat, Basra, Cidde Çin ve Hindistan'a da uzanan ticarî faaliyet alanlarına sahiptirler (Sato, 2011: 80).

Harrûbî ailesinin kuşak kuşak ekonomik durumu üzerinden yapılacak bir inceleme, ailenin zirveye ulaştığı dönemleri ve güçlerini kaybederek tarih sahnesinden silinmesine götüren süreci yakından izlemeye fırsat verecektir. Nitekim ailenin ekonomik durumuna dair bilgi sahibi olduğumuz ilk üyesi, şeker ticareti ile şöhret bulan Bedreddin Muhammed (ö. 762/1361), bir medrese vakfetti (Makrîzî, 1998: IV, 210). Bu durum, onun iktisadî gücünü göstermesi bakımından önemlidir. Bedreddin'in kardeşi Selahaddin Ahmet'in (ö. 769/1368) de Mısır'ın meşhur tüccarlarından biri olduğu aktarılmaktadır (İbn Hacer, 1969: I, 87). Selahaddin Ahmet'in oğulları İzzeddin Abdülaziz (ö. 776/1374) (İbn Hacer, 1969: I, 86) ile Tâceddin Muhammed'in (ö. 785/1383) de Mısır'ın büyük tüccarları arasında zikredildiği görülmektedir (İbn Hacer, 1969: I, 285).

Kaynaklarda ailenin XIV. yüzyılda yaşayan üyelerinin tamamının büyük tüccarlardan olduğu ve servetlerinin çokluğu öne çıkarılmaktadır. Bununla birlikte bu kuşakta yer alan Zekiyyüddin Ebûbekir'in servetinin diğerlerine göre daha fazla anlaşılmaktadır. Nitekim o da büyük tüccarlar arasında zikredilmekte (Makrîzî, 1997: V, 180) ve 787 (1385) yılında öldüğünde geride çok büyük miktarda mal bıraktığı vurgulanmaktadır (İbn Tağrıberdî, 1992: XI, 250). Zekiyyüddin'in sadece ticaretten kazanmadığı yüklü miktarda miras aldığı da görülmektedir. Nitekim Zekiyyüddin'in ölüm tarihi tespit edilemeyen kardeşi Bedreddin, büyük bir servet sahibiydi ve öldüğünde küçük yaşta olduğu belirtilen tek bir çocuğu vardı. Bu yüzden onun mirası Zekiyyüddin'e kaldı. Yine Zekiyyüddin, Yemen'deki ticarî işlerini bitirip Mısır'a döndüğü bir sırada amcasının torununun öldüğünü öğrendi ve onun da yüklü mirasından pay aldı (İbn Hacer, 1997: I, 450). Zekiyyüddin'in servetinin katlanmasına sebep olan bu durumlar, aynı zamanda ailenin diğer fertlerinin de iktisadî açıdan müreffeh bir düzeyde olduğuna işaret etmektedir.

XIV. yüzyılda ailenin refah seviyesinin oldukça yüksek olduğuna dair önemli bir örnek Kemâleddin'dir. Zira o, parasıyla idarî bir görev olan vezirliği satın alma çabasında bulunmuştur. Makrîzî (ö. 845/1442), onun emîr Berke'ye⁸ (ö. 782/1380) giderek büyük miktarda para karşılığında vezarete atanması için destek istediğini belirtmektedir. Makrîzî'nin anlatımından teklifi cazip bulunduğu anlaşılan Berke'nin Kemâleddin için vezirlik hilati hazırlattığı, ancak Kemâleddin'in vezâreti elde edemediği görülmektedir. Nitekim vezir Neşv, makamının gasp edileceğini, Harrûbî ailesi de Kemâleddin'in vezir olunca ailenin mallarına el koyacağını planladığını anladıklarından durumu Atabek Berkuk'a ilettiler. Berkuk'un söz konusu durumu usûlsüzlük olarak değerlendirdiği anlaşılmaktadır. Nitekim 7 Ramazan 781 (17 Aralık 1379) Cumartesi günü Berkuk, Kemâleddin'i kırbaçlatmak suretiyle cezalandırdı ve hapsedti. Zenginliği ve gücüne rağmen Kemâleddin'in göreve getirilmemesi ve mallarının müsadere edilmesi dolayısıyla olsa gerek Makrîzî, onu akli kıt ve fakir biri olarak nitelendirmektedir (Makrîzî, 1997: V, 73). İbn Hacer ise Selahaddin Ahmet el-Harrûbî'nin torunu Kemâleddin'in vezirlik için emîr Berke'ye 100.000 dinar rüşvet teklif ettiğini ancak durumu öğrenen akrabalarının emîr Berkuk'u bilgilendirdiğini, Berkuk'un Kemâleddin'i önce kırbaçlattığını ardından Kûs'a sürgün olarak gönderdiğini bildirir. Ayrıca Kemâleddin'in ölene kadar burada yaşadığını ifade eder (İbn Hacer, 1969: I, 195-196). İbn Hacer'den farklı olarak Kemâleddin'in Nureddin Ali'nin torunu olduğunu nakleden İbn İyâs ise dönemin güçlü emîrlerinden emîr Berke kanalıyla vezirliği elde etmeye çalıştığını, ancak diğer güçlü emîr Berkuk durumu öğrenince onu cezalandırdığını zikreder. Bununla birlikte herhangi bir rüşvet olayına değinmez (İbn İyâs, 1982-1984: I/2, 248). Ayaz, el-Melikü'l-Mansûr Alâaddin Ali (778-783/1376-1381) döneminde Berkuk ve Berke gibi büyük emîrlerin iktidarı ele geçirdiklerinden vezirlik makamının çok değer kaybettiğini ve bu dönemde söz konusu iki emîrin rüşvet karşılığında pek çok atamaya imza attığını belirtmektedir (Ayaz, 2009: 97-98). Bu bilgi, rüşvet hâdisenin doğru olabileceğini ve söz konusu dönemde Kemâleddin gibi zenginliğini ve nüfuzunu kullanarak önemli görevleri elde etmek isteyen başka isimlerin de olduğunu göstermektedir. Makrîzî'nin verdiği bilgiden servet sahibi Kemâleddin'in hayatının sonuna doğru ekonomik açıdan zorluk yaşadığı anlaşılmaktadır. İbn Hacer'in rüşvet olarak zikrettiği miktarın doğruluğu kabul edildiğinde Kemâleddin'in servetine dair ipucu elde edilmiş olur. Bunun yanı sıra Harrûbî ailesinin dönemin güçlü emîrlerinden atabek Berkuk ile iyi ilişkiler kurduğu da söylenmelidir.

XIV. yüzyılın sonuna gelindiğinde ailenin devlete borç verebilecek kadar ekonomik güce ulaştığı görülmektedir. Nitekim Kemâleddin'in bahsi geçen bu olaydan 15 yıl sonra 796 (1394) yılında Timur'un Şam bölgesini işgal girişimi dolayısıyla bu sefer tahtta oturan Berkuk, söz konusu dönemde Harrûbî ailesini temsil eden en önemli isim olan Nureddin Ali'nin de aralarında bulunduğu Kârimî tüccarlardan Burhaneddin el-Mahallî ve Şihâbeddin İbnü'l-Müsellem'den borç almak zorunda kaldı. Makrîzî, 796 yılı Rebûlâhîr ayında (Şubat-Mart 1394) Sultan Berkuk'un aralarında emîrlerin ve sivillerin de bulunduğu bazı

⁸ Emîr Berke'nin hayatı için bk. İbn Hacer, 1969: I, 222.

kişilere hilat verdiğini ve bunlar arasında sultana 1.000.000 kadar dirhem borç veren, Nureddin Ali (ö. 802/1400), Şihâbeddin Ahmet b. Muhammed b. Müsellem ve Burhaneddin İbrahim el-Mahallî gibi dönemin büyük tüccarlarının da bulunduğunu ifade eder (Makrîzî, 1997: V, 355). İbn Hacer de Makrîzî ile aynı rakamı aktarır. Ancak sultanın bu üç isme senet verdiğini ve Üstâdâr Cemaleddin Mahmud b. Ali'nin (ö. 799/1397)⁹ bu senette onlara verdikleri borçların geri ödeneceğini garanti ettiğini belirtir (İbn Hacer, 1969: I, 470). İbn Tağriberdî de (ö. 874/1470) Makrîzî ve İbn Hacer gibi aynı rakamı nakleder ve bu üç tüccara verdikleri borç dolayısıyla hilat verildiğini ifade eder (İbn Tağriberdî, 1992: XII, 49-50). Ancak bu hilatin bir şükran ifadesi mi yoksa herhangi bir makama atanma olup olmadığı net değildir. Abdülbâsıt el-Malatî (ö. 920/1514) ve İbn İyâs (ö. 930/1524) ise adı geçen tarihçilerden farklı olarak Mahallî, Harrûbî ve Müsellem ailelerinden 200.000 dirhem borç alındığını, bu borç karşılığında onlara senet verildiğini ve devlet adına bu borca Üstâdâr Cemaleddin Mahmud'un kefil olduğunu bildirirler (el-Malatî, 2002: II, 344; İbn İyâs, 1982-1984: I/2, 468). Ayaz, Üstâdâr Cemaleddin Mahmud'un Sultan Berkuk döneminin geniş yetkilere sahip, güçlü emîrlerinden olup, oldukça zengin biri olduğunu bildirirken önemli bir bilgiye daha işaret eder. Ülkenin tamamında hissedilen nüfûzu sayesinde bütün ticareti ele geçirdiğini belirtir (Ayaz, 2013: 311-312). Araştırmacı Tsugitaka Sato, savaş öncesinde Sultan Berkuk'un memlüklerine 10.000.000 dirhem ödeme yaptığını ve bu üç tüccardan alınan yüklü miktarda paranın bunun onda birine denk geldiğini belirtir (Sato, 2011: 86). Ancak o, Abdülbâsıt el-Malatî ve İbn İyâs'ın rivayetlerini kullanmamıştır. Tarihçiler arasında söz konusu tüccarlardan alınan borç ile ilgili iki farklı rivayet bulunmuş olsa da söz konusu rivayetler, bu üç tüccarın servetini göstermesi bakımından önemlidir. Bununla birlikte bu tüccarların verdikleri borçları geri alıp almadıkları meçhuldür. Ayaz'ın da işaret ettiği gibi bir emîrin nüfûzunu kullanarak ticarete söz sahibi olması bu aileleri oldukça etkilemiş olmalıdır. Nitekim Sehâvî (ö. 902/1497), Harrûbî ailesinin önemli isimleri arasında adı zikredilen Nureddin Ali'yi Mısır'ın büyük tüccarları ve Kârimî tüccarlarının nüfûzlülerinden olduğunu bildirir. 100.000 dirhemi Harem-i Şerif'e olmak üzere yüklü miktarda miras bıraktığını ifade eden Sehâvî, onun Harrûbî ailesinin son büyük tüccarı olarak zikreder (Sehâvî, t.y.: V, 240). Sehâvî'nin verdiği bu bilgiler, üç tüccarın devlete verdiği borcun Makrîzî, İbn Hacer ve İbn Tağriberdî'nin de aktardığı gibi 1.000.000 dirhem olabileceğini göstermektedir. Bunun yanı sıra Sehâvî'nin bilgisinden Harrûbî ailesinin Nureddin Ali'den sonra iktisadî açıdan gerilemeye başladığını düşünebiliriz.

Sehâvî, Nureddin Ali'nin ardından Harrûbîlerin düşüşüne işaret eder. Nitekim Nureddin Ali'nin kardeşi Sirâcüddin Ömer (ö. 825/1422) ve Sirâcüddin'in çocuklarının iktisadî durumu da onun verdiği bu bilgiyi teyit etmektedir. Örneğin Sirâcüddin Ömer'in ekonomik açıdan inişli çıkışlı bir hayat yaşadığı ve servetini iyice artırdığı dönemler olduğu gibi çok fakirleştiği dönemlerin de bulunduğu görülmektedir. Babası İzzeddin Abdülaziz ile birlikte ticarî faaliyetlerde bulunduğu gibi babasının 776 (1374) yılında ölümünden sonra da ticaretle uğraşmaya devam etti. Babasından kendisine ve kardeşi Nureddin Ali'ye miras kaldı ve bu miras ile büyük bir servete kavuştu. 785 (1383) yılında ölen amcası Tâceddin Muhammed de mirasını ona bıraktı. Daha sonra ekonomik durumu kötüleşti. 794 (1391-1392) yılında akrabası Muhammed b. Zekiyyüddin öldü ve ona bolca mal ve mülk bıraktı. Durumu bir süre sonra yine kötüleşti. 802 (1400) yılında kardeşi Nureddin öldüğünde ona çok sayıda mal bıraktı. Bundan 3 yıl sonra durumu kötüleştiğinde kız kardeşi Âmine öldü ve ona bolca servet bıraktı. Bir süre sonra kızı Fâtıma öldü. Kızından ona az sayıda mal kalmıştı ve bu, çok yüklü miktardaki borcunu ödemeye yetmedi. Nitekim Sirâcüddin Ömer 825 (1422) yılında öldüğünde yüklü miktarda borç bıraktı. Sirâcüddin'in oğullarının da gidişatı düzeltilmedikleri anlaşılmaktadır. Sirâcüddin'in beş oğlundan biri olan Bedreddin Muhammed, babasının haberi olmaksızın halası Âmine'nin terekesinden iyi miktarda para aldı. Ayrıca annesinden de bol miktarda miras aldı ve bununla servet sahibi oldu. Ancak 833 (1430) yılında vebadan öldüğünde geriye herhangi bir şey bırakmadı (İbn Hacer, 1969: III, 289; Sehâvî, t.y.: VIII, 246-247). Sirâcüddin'in küçük oğulları Şerefeddin ve Fahreddin Süleyman'ın da elinde fazlaca servet yoktu. İbn Hacer, onların parmakla gösterilen zenginler arasında yer alırken zamanla sıradan insanlar gibi fakir bir hayat sürdürdüklerini aktarmaktadır (İbn Hacer, 1969: III, 290). Sehâvî, 864 yılı Şaban ayında (Mayıs-Haziran 1460) ölen ailenin bilinen son tüccarı Fahreddin Süleyman'ın, başlangıçta ticaretten iyi kazandığını ancak bir süre sonra iflas ettiğini ve divan tarafından ticarî faaliyetlerinin durdurulduğunu, muhtemelen hapse de girdiğini belirtmektedir (Sehâvî, t.y.: III, 267). Fahreddin Süleyman'dan sonra yani XV. yüzyılda ikinci yarısında Harrûbî ailesi ortadan kaybolmuştur.

Harrûbî ailesi, XV. yüzyılda gözden düşmeye başlamış ve yüzyılın sonuna gelindiğinde ortadan kaybolmuştur. Nureddin Ali'den sonra yaşanan kırılmanın ardından gelen servet ve güç kaybına sebep olabilecek üç husus karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan birincisi, bazı aile üyelerinin ticareti ihmal etmeleridir. Nitekim Nureddin Ali'de açıkça görülen tasavvufî eğilim (Sehâvî, t.y.: V, 240), Sirâcüddin Ömer'de daha artmıştır (Sehâvî, t.y.: VI, 92). Sehâvî açıkça belirtmese de Sirâcüddin Ömer'in kendini ibadete

⁹ Hayatı için bk. Hatîb el-Cevherî, 1970: I, 454-455.

vermesi daha önce zikredildiği gibi muhtemelen servetini kaybetmesine sebep olmuştur. Onun oğulları da ticarî faaliyetlere devam etmelerine rağmen önde gelen tüccarlar arasında zikredilmemektedirler. Nitekim Sehâvî, ailenin ticaretle uğraşan son üyesi olduğu anlaşılan Sirâcüddin Ömer'in oğullarından Fahreddin Süleyman'ın ailesinin başarısından ve statüsünden uzak kalarak başkalarına muhtaç kaldığını ve iflas ettiğini bildirmektedir (Sehâvî, t.y.: III, 267).

Harrûbilerin ticaret hayatına zarar verdiğini düşündüğümüz ikinci faktör, salgın hastalıklar ve kıtlıktır. Özellikle Burcî Memlûkler döneminde (784-923/1382-1517) daha fazla görülen bulaşıcı hastalıklar, kuraklık ve kıtlık çok sayıda insanın ölümüne neden olmuş, ticarî faaliyetleri olumsuz etkilemiştir (Gökhan, 2008: 91-136; a.mlf., 2006: 341-366). Nitekim Harrûbî ailesinden Bedreddin Muhammed de 833 (1430) yılında vebadan ölmüştü (İbn Hacer, 1969: III, 289; Sehâvî, t.y.: VIII, 246-247).

Bu iki faktör yanında ailenin güç kaybetmesine sebep olan asıl faktörün, Memlûk sultanlarının tekelleşme politikası olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle Sultan Barsbay'ın baharat ve şeker gibi kalemler üzerinde devlet kontrolünü sağlayan düzenlemeleri ile başlayan bu süreçten Harrûbî ailesinin etkilendiğini söylemek mümkündür. Nitekim 826 (1423) yılında hazine gelirlerinin yetersizliği dolayısıyla Sultan Barsbay, şeker üretimi ve ticaretini devlet kontrolü altına aldı. Makrîzî'ye göre şeker imâlathâneleri devlet tarafından el konuldu ve sultanın izni dışında şeker ticareti yasaklandı (Ağır, 2015: 187). Şeker üretimi ve ticareti ile öne çıkan Harrûbî ailesi, bu yasak dolayısıyla ekonomik açıdan önemli ölçüde bir kayba uğramış olmalıdır. 832 (1429) yılına gelindiğinde Sultan Barsbay, bu defa İskenderiye'deki İtalyan tüccarlarla yapılan baharat ticaretine müdahale etti ve baharat fiyatlarını kendi belirledi (Sato, 2011: 88-89). Baharat ticareti ile özdeşleşen Kârimî tüccarları, bu yeni düzenlemeden oldukça etkilenmiş olmalıdır. Nitekim İbn Tağriberdî, yapılan bu düzenlemelerin büyük tüccara verdiği zarara işaret etmektedir. O, 859 (1455) yılının sonunda insanların kereste bulamadığını ve bu yüzden kereste fiyatlarının fahiş derecede arttığını ve Ramazan ayına gelindiğinde Kârimî tüccarları görmenin artık mümkün olmadığını ve bu durumun insanlara zararının dokunduğunu belirtmektedir (İbn Tağriberdî, 1990: II, 548). Araştırmacı Sato, bu bilgiyi, Kârimî tüccarların XV. yüzyılın ortalarında artık çarşı ve pazarlardan kaybolduğunun bir delili olarak kabul etmektedir (Sato, 2011: 89). Harrûbî tüccarların ortadan kaybolması ile Kârimî tüccarların ortadan kaybolmasının aynı zamana denk gelmesi tesadüf değildir. Çünkü tekelleşme politikası, büyük tüccarların sonunu getirmiştir.

II. İlmî ve Kültürel Faaliyetleri

Harrûbî ailesinin önemli kısmı, servetlerini hayır işlerine de harcamışlardır. Bu aileden bazıları ilmî faaliyetleri destekleyen yapılar inşa ederken, bir kısmı âlimleri himaye etmiş, diğer bir kısmı ise doğrudan ilim öğrenme çabası içinde olurken özellikle tasavvufla ilgilenmişlerdir. Ayrıca söz konusu ailenin Harem-i Şerîf'in bakım ve onarımı ile de alakadar olduğu dikkatleri çekmektedir.

Harrûbî ailesinin de içinde bulunduğu Kârimî tüccarların dinî ve kültürel faaliyetlerine dair örnekler, köle tâcirlerine göre daha fazladır. Kaynaklarda Harrûbî ailesi üyelerinin yaptırdığı dört medreseden bahsedilmektedir. Bu medreselerin yapılış tarihine dair herhangi bir bilgiye rastlanmadığından, sahiplerinin ölüm tarihlerine göre haklarında bilgi verilecektir. Vefat tarihlerine göre ilk medreseye Makrîzî işaret etmektedir. O, *Hıtat* isimli eserinde söz konusu aile mensupları tarafından yaptırılan ve Hârrûbiyye olarak isimlendirilen üç medreseye yer vermektedir. Bu medreselerden ilki, şeker tâciri olarak tanınan Bedreddin Muhammed el-Harrûbî'ye (ö. 762/1361) aittir. Mısır'ın dışında bir medrese inşa ettiren Bedreddin, Şâfiî fakihi Bahâeddin İbn Akîl'i (ö. 769/1367) fıkıh müderrisi, Şâfiî fakihi Sirâcüddin el-Bulkînî'yi (ö. 805/1403) muîd olarak görev aldı. Ayrıca vakfiyesinde bu medresedeki bütün vazifelerde sadece Arapların çalışabileceğine dair şart koydu (Makrîzî, 1998: IV, 210). Makrîzî açıkça belirtmese de fıkıh dersini okutmak üzere Şâfiî bir müderrisin görev alması, bu medresenin Şâfiî müntesiplerine hizmet ettiğini göstermektedir.

Aile mensuplarına ait ikinci medreseye İbn Hacer işaret etmektedir. Buna göre, Mısır'ın büyük tâcirlerinden İzzeddin Abdülaziz b. Ahmet el-Harrûbî (ö. 776/1374), Fustat'taki evinin yanında güzel bir medrese yaptırdığı kaydedilmektedir (İbn Hacer, 1969: I, 86-87). Ancak İbn Hacer, medreseye dair başka bir bilgi vermez.

Aile mensuplarının yaptırdığı üçüncü medrese, İzzeddin Abdülaziz'in diğer kardeşi, İzzeddin Muhammed b. Ahmet el-Harrûbî (ö. 776/1374) tarafından yaptırıldı. Fustat'ın kenar mahallelerinden birinde bulunan bu medrese, Makrîzî'ye göre İzzeddin'in amcası Bedreddin Muhammed'in medresesinden daha büyüktü. Muhtemelen yapımı uzun süren bu medrese tamamlanamadan İzzeddin Muhammed, 60 yaşında iken 776 (1374) yılında öldü (Makrîzî, 1998: IV, 210; İbn Hacer, 1969: I, 86).

Harrûbî ailesine ait tespit edebildiğimiz son medrese, Mısır'da Nil kıyısında Tâceddin Muhammed el-Harrûbî (ö. 785/1383) tarafından vakfedildi. Kardeşi İzzeddin Abdülaziz b. Ahmet'in Nil kıyısında bulunan evinin karşısına büyük bir ev yaptıran Tâceddin, burayı medreseye dönüştürdü. Makrîzî, bu medresenin kardeşinin medresesinden daha latif olduğunu bildirmektedir. Bu medresenin giderlerini karşılamak üzere pek çok vakıf tahsis eden Tâceddin, sadece hadis müderrisi görevlendirdi (Makrîzî, 1998:

IV, 208; İbn Hacer, 1969: I, 285). Makrîzî'nin bu medreseyi nitelendirmek için seçtiği latif sıfatını, mimari açıdan mı yoksa yapısal olarak mı yahut başka bir özelliğine dikkat çekmek için kullandığı anlaşılmalıdır.

Bu bilgilere göre Harrûbî ailesi mensuplarının yaptırdığı medreseler, Bahrî Memlûkler dönemine tesadüf etmektedir. Bu durum, onların özellikle XIV. yüzyılda iktisadî bakımdan gücünü göstermesi bakımından önemlidir. Söz konusu medreselerin, ailenin kökeninin dayandığı Fustat'ta yoğunlaştığı görülmektedir. Her ne kadar yaptırılan medreselerin hangi mezhep mensuplarına tahsis edildiği bilinmese de Bedreddin Muhammed'in vakfettiği medreseye Şâfiî bir fakihin görevlendirilmesi, söz konusu medreselerin Şâfiîlerin istifadesine sunulduğu ve ailenin bu mezhebe mensup olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

Bu medreseler dışında kaynaklarda yine XIV. yüzyılda yapılan Harrûbiyye hankahından da bahsedilmektedir. Makrîzî'ye göre Harrûbî ailesinden Zekiyyüddin Ebûbekir'in Cize sahilinde bulunan, manzarası ve güzelliği ile öne çıkan evi, Sultan el-Müeyyed Şeyh (815-824/1412-1421), tarafından satın alınarak hankaha dönüştürülmüş ve hankah, evin sahibine nisbetle Harrûbiyye olarak anılmıştır. Zekiyyüddin Ebûbekir tarafından yaptırılan bu ev, ondan sonra onun soyundan gelenlere tevarüs etti. Ancak bu durum uzun sürmedi. Zira 12 Receb 822 (4 Ağustos 1419) Pazartesi günü burada konaklayan Sultan el-Müeyyed Şeyh, burayı çok beğenerek Harrûbî ailesinden satın almak istedi. Aile mensupları, burayı sultandan herhangi bir para almadan bağışladılar. 16 Receb (8 Ağustos) Çarşamba günü Sultan buranın hankah yapılması için Üstâdâr Seyfeddin Ebûbekir b. el-Mesrûk'u görevlendirdi. Üstâdâr, yıl sonunda burayı tamamlattı. Şeyhliğine Hanbelî âlim Şemseddin Muhammed b. el-Hamî getirildi. 823 (1420-1421) senesinde bir cumartesi günü ona hilat verildi ve her gün ona 10 müeyyediye verildi (Makrîzî, 1998: IV, 301). Hankah için de ekmele yardımı hariç 70 dirhem fulus, burada kalan sufilere her gün için ekmele birlikte 10 müeyyediye maaş bağlandı. Ayrıca Makrîzî, sultanın burayı satın almasının hankah için çok güzel olduğunu ifade eder (Makrîzî, 1998: IV, 302). Makrîzî'nin bu ifadelerinden Zekiyyüddin tarafından yaptırılan evin güzel bir konuma sahip olduğu ve sultan tarafından satın alınarak hankaha çevrildiği anlaşılmaktadır. İbn Hacer'in aktarımı ise Makrîzî'den farklıdır. Ona göre, 11 Muharrem 823 (27 Ocak 1420) tarihinde Şemseddin Muhammed b. Meâlî el-Ceytî'nin (ö. 825/1422) Cize'deki yenilenen hankahın meşyehalığına getirildi ve Harrûbî ailesinin vakfı olan bu hankah, ailenin elinden alındı. Daha sonra bitişindeki zaviye ile bu hankahın birleştirildiğini ve hankahın vakfiyesinin gizlendiğini aktarır. Makrîzî ile aynı şekilde vârislerin hisselerinin sultan tarafından parasız satın alındığını bildirir. Ancak daha sonra vârislerin herhangi bir para almadıklarına pişman olduklarını nakletmektedir (İbn Hacer, 1969: III, 213). İbn Hacer, Şemseddin Muhammed'in ölüm haberini verirken el-Habtî nisbesiyle aktarmakta ve sultanla yakın ilişki içinde bulunduğunu, birkaç yıl boyunca sarayda *Sahîh-i Buhârî* okuduğu bilgisini verir (İbn Hacer, 1969: III, 291). Bu bilgi, sultanın şeyh olarak Şemseddin'i tercih sebebinin ortaya koyması bakımından önemlidir. Bunun yanı sıra söz konusu âlimin nisbesinin Makrîzî'nin *Hıta'*ında ve İbn Hacer'in *İnbâ'*sında geçen iki farklı yerde muhtelif şekillerde aktarılması bir istinsah ya da muhakkik hatasını akla getirmektedir. İbn Tağriberdî ise Şemseddin Muhammed'i el-Habtî nisbesiyle verir. Onun Sultan el-Müeyyed'e *Sahîh-i Buhârî* okuduğunu ve Cize'deki Harrûbiyye medresesi meşyehalığını üstlendiğinden bahseder (İbn Tağriberdî, 1992: XIV, 290-291). Sehâvî, Şemseddin Muhammed el-Habtî'nin Sultan el-Müeyyed'in orayı yeniledikten sonra hankaha şeyh olarak atadığını açıkça belirtmiştir (Sehâvî, t.y.: VII, 108). Sehâvî'nin aktarımından Zekiyyüddin Ebûbekir'in hankah yaptırdığı ve buranın âtil kaldığı için sultanın yenilediği anlaşılmaktadır. Modern araştırmacı Tsugitaka, buranın Zekiyyüddin tarafından ailesine ev olarak yaptırıldığını, fakat 822 (1419) yılında Sultan el-Müeyyed'in isteği doğrultusunda buranın hankaha dönüştürüldüğünü aktarır fakat herhangi bir kaynak vermez (Sato, 2011: 88, d. 67). Ancak bu değerlendirmeye kesin olarak katılmak mümkün değildir. Zira Makrîzî, açık bir şekilde buranın evden hankaha dönüştürüldüğünü belirtse de İbn Hacer'in bu yapının bir aile vakfı olduğunu ve vakfiyesinin gizlendiğini ifade etmesi, Sehâvî, söz konusu hankahın Sultan el-Müeyyed tarafından yenilendiğini açık bir şekilde bildirmesi, Tsugitaka'nın değerlendirmesini boşa çıkarmaktadır.

İbn Hacer, *Dürrer* adlı eserinde Zekiyyüddin Ebûbekir'in biyografisini aktarırken, Nil kıyısında Cize'de bir zâviye yaptırdığını, orada ikamet ettiğini ve sufilerle bir araya geldiğini belirtir (İbn Hacer, 1997: I, 450). Yine İbn Hacer, *İnbâ'* adlı eserinde zaman zaman Nil kıyısında Cize'nin batısında yer alan zaviyesine gittiğinden bahsetmektedir (İbn Hacer, 1969: I, 306). İlk bakışta İbn Hacer'in, diğer kaynaklarda Harrûbiyye hankahı olarak geçen yapıyı ifade ettiği akla gelmektedir. Ancak yukarıda belirtildiği gibi İbn Hacer *İnbâ'* adlı eserinde, Harrûbiyye hankahı'nın yanında bulunan bir zaviyeden bahsetmektedir. Bu bilgiler, Zekiyyüddin'in hem hankah hem de zaviye vakfettiğini göstermektedir. Ayrıca ailenin geleneğinde tasavvufun var olduğu anlaşılmaktadır.

Harrûbî ailesinin bazı üyelerinin hayırseverlik konusunda öne çıktığı, ilim tahsil ettiği ve Haremeyn hizmetlerine katkıda bulunduğu görülmektedir. Örneğin Zekiyyüddin Ebûbekir, hac amacıyla gittiği

Mekke'den 786 yılı başında (1384/1385) dönünce, Necmeddin İbn Rezin'den (ö. 791/1389)¹⁰ *Sahîh-i Buhârî* okudu (İbn Hacer, 1997: I, 451). İbn Hacer *İnbâ'* da ise onun Kuran-ı Kerim'i çok iyi ezberlediğini aktarır (İbn Hacer, 1969: I, 306).

Birkaç kez hacca giden Nureddin Ali de İbn Hacer'e göre bol hayır sahibi biridir. O, Kâbe'nin tadilatı için 100.000 gümüş dirhem vasiyet bırakmıştı. İbn Hacer, bu paranın Nureddin Ali'nin vasiyeti doğrultusunda yangından sonra Kâbe'nin bakımı için harcadığını aktarır. Tasavvufla ilgilenen ve sûfî kişiliği ile tanınan Nureddin Ali, muhtemelen ilme ve âlimlere değer verdiğinden olsa gerek, daha sonra geleceği gibi Zekiyyüddin Ebûbekir'in himaye ettiği meşhur muhaddis ve müverrih İbn Hacer ile evlilik yoluyla akrabalık kurmuştu. Nitekim İbn Hacer'in babası, Nureddin'in kız kardeşi ile evlidir. İbn Hacer'in amcası da Nureddin'in halası ile evlidir. İbn Hacer, bu evlilikler sayesinde aralarında sıkı bir bağ bulunduğunu vurgular (İbn Hacer, 1969: I, 306; II, 123; *Sehâvî*, t.y.: V, 240.).

Nureddin Ali'nin kardeşi Sirâcüddin Ömer'in ise bizzat İbn Hacer'den hadis öğrendiği zikredilmektedir. Hadis ilmine oldukça ilgili olan Sirâcüddin Ömer, bilgisi ve ahlakıyla tanındı. İbn Hacer, onun 80 yaşını geçmesine rağmen görme ve duyma yetisinin, akli melekelerinin yerinde olduğunu aktarmaktadır (İbn Hacer, 1969: III, 289). Bu durum, Sirâcüddin Ömer'in ilerleyen yaşlarında da ilme merak duyduğunu akla getirmektedir.

Ailenin son neslinden Fahreddin Süleyman, hem anne hem de baba tarafından ilme ilgi duyan tüccar bir ailenin çocuğudur. Nitekim anne tarafından dedesi reisüttüccâr Nâsirüddin b. Müsellem (ö. 776/1375) ilme meraklı olup bir medrese yaptırmıştı (Makrîzî, 1997: IV, 383; İbn Hacer, 1969: I, 99-100). Bu durum onun ilmî kişiliğini etkilemiş olmalıdır. Nitekim İbn Hacer, onun aralarında Mecidüddin el-Lügavî ve Şerefüddin b. el-Makarrî ve Abdurrahman b. Haydar'ın (ö. 817/1414-1415)¹¹ da dahil olduğu çok sayıda alimden icazet aldığını bildirmektedir (*Sehâvî*, t.y.: III, 267).

Harrûbî ailesi mensuplarının yaşadıkları dönemlerinin önde gelen âlimlerini ve şâirlerini himaye ettikleri, onları destekledikleri görülmektedir. Bu hususta en fazla öne çıkan isim Zekiyyüddin Ebûbekir'dir. O, meşhur muhaddis, fakih ve tarihçi İbn Hacer'i himâyesine aldı ve yetişmesine katkı sağladı. Babası henüz 4 yaşında iken ölen İbn Hacer, annesini babasından daha önce kaybetti. Mısır doğumlu İbn Hacer, babasının vasiyeti üzerine Mısır'ın büyük tüccarlarından Zekiyyüddin Ebûbekir tarafından yetiştirildi (*Sehâvî*, t.y.: II, 36). İbn Hacer'in annesinin ailesinin Kârimî tüccarlarından olduğu (Rosenthal, 1986: III, 776) düşünüldüğünde, ailenin tâcirlerle bağının önceden beri mevcudiyeti dolayısıyla babasının oğlunu önde gelen bir tüccar aileye vasiyet etmesi normal görülmektedir. İbn Hacer, babasının kendisini ona emanet ettiğini, ölene kadar kendisiyle ilgilendiğini ve yetişmesinde önemli bir payının olduğunu bizzat belirtir (İbn Hacer, 1969: I, 306). Nitekim Zekiyyüddin Ebûbekir'in himâyesinde 5 yaşını tamamlayınca küttâba başladı. 9 yaşında hafızlığını tamamladı. 11 yaşında iken 784 (1382-1383) yılında Zekiyyüddin Ebûbekir, onu yanına alarak hacca gitti. Orada bazı hocalardan sahîh-i Buhari okuma fırsatı buldu. Ertesi yıl Ramazan ayında teravih namazı kıldırıldı (İbn Hacer, 1998: 62; 1969: I, 261). İbn Hacer, bazı dersleri Harrûbî ailesinin evinde aldığını zikretmektedir (1998: 63). Zekiyyüddin Ebûbekir öldüğünde İbn Hacer'in 14 yaşında olduğu düşünüldüğünde, İbn Hacer'in gençliğine Zekiyyüddin Ebûbekir'in damga vurduğunu söylemek mümkündür.

Şâirlere de ilgi gösteren Zekiyyüddin Ebûbekir, el-Hicâzî diye tanınan Mekkeli şâir Ahmet b. Muhammed b. Ramazan'ı himaye etmiştir. el-Hicâzî, 15 yaşında iken 786 (1384-1385) yılında Zekiyyüddin Ebûbekir ile birlikte Mekke'den Kahire'ye geldi. 840 ya da 841 (1436-1438) yılında ölene kadar burada ikamet eden el-Hicâzî, şiihleriyle şehrin önde gelenlerinin büyük teveccühünü kazandı (İbn Hacer, 1969: IV, 56; *Sehâvî*, t.y.: II, 72-73).

Zekiyyüddin Ebûbekir, tıp ilmiyle ilgilenen Muhammed b. Ahmed b. Abdullah b. Ahmet'i (ö. 823/1420) de himaye etmiştir. Babası ferrâş olan Muhammed, meşhur hekim İbnü'n-Nefîs'in (ö. 687/1288) bazı eserlerini ezberlemiş, bazılarını şerh yazmış ve onun eserlerini hastalıkları tedavide kullanmıştır. Zekiyyüddin gibi tasavvufla da ilgilenen Muhammed, bazı Kâzerûniyye tarikatı mensupları ile birlikte olduğu belirtilmektedir. Ancak Zekiyyüddin ile kurduğu sıkı ilişkide tasavvufun ya da söz konusu tarikatın etkisi bilinmemektedir. Muhammed ile bir süre Mekke'de birlikte kalan Zekiyyüddin'in onun için harcama yapmaktan çekinmediği bildirilmektedir (*Sehâvî*, t.y.: VI, 323-324).

Sonuç

XIII. yüzyıldan itibaren ticarî faaliyetleri ile varlığı bilinen Harrûbîler, Fustatlı yerel bir ailedir. Ailenin ilk ataları muhtemelen keçiboynuzu ticareti ile uğraşmışlardır. Kesin tarih bilinmemekle birlikte aile fertleri, daha sonra şeker üretimi ve ticaretine yönelmiş ve bu ticaret sayesinde XIV. yüzyılda aile, ekonomik açıdan zirveye ulaşmıştır. Öyle ki söz konusu asırda aile, devlete borç verecek düzeye gelmiştir. Yine aynı

¹⁰ Hayatı hakkında bk. İbn Hacer, 1997: II, 357-358.

¹¹ Hayatı için bk. *Sehâvî*, t.y.: IV, 76.

asırda ailenin en nüfuzlu ferdi olan Zekiyyüddin Ebûbekir, çok az tüccarın sahip olabildiği reistüccarlık unvanını elde etmiştir. Bunların yanı sıra Kemâleddin, serveti ve nüfuzunu kullanarak devlet bürokrasisinde vezirlik gibi önemli bir görevi elde etmeye çalışmıştır. Ancak aile, XV. yüzyıl ile birlikte gücünü kaybetmeye başlamış ve yüzyılın sonunda ortadan kaybolmuştur.

Ortaçağın en önemli tüccar gruplarından olan Kârimilere mensup olan Harrûbî ailesi, Memlûkler döneminde özellikle şeker ticareti ile özdeşleşmiş ve bu ticaretten müthiş bir servet elde etmiştir. Fustat'ta iki tane şeker imâlathânesine sahip olan Harrûbîler, memlûklerin de şeker istihkakını sağlayabilecek kadar büyüklükte şeker üretebilecek kapasiteye sahip olmuşlardır. Onların pazar alanları arasında Mekke, Yemen ve Şam öne çıkmaktadır.

Zekiyyüddin Ebûbekir'den sonra ailenin serveti ile öne çıkan ismi Nureddin Ali'dir. Aile, Nureddin Ali'den sonra güç kaybetmeye başlamıştır. XV. yüzyılda yaşayan Nureddin Ali'nin kardeşi Sirâcüddin Ömer ve onun beş oğlu da ticarî faaliyetlerde bulunmuş olsalar da ekonomik açıdan ailenin daha önceki fertleri gibi bir güce ulaşamamışlardır. Hatta ailenin ticaret yaptığı bilinen son üyesi Fahreddin Süleyman iflas etmiştir.

XV. yüzyılda Harrûbî ailesinin güç kaybetmesi ve ortadan kaybolması ile Kârimî tüccarların kaderi irtibatlı görünmektedir. Bu yüzyıldaki birtakım gelişmeler, yerli tüccarları dolayısıyla Harrûbîleri büyük kayıplara uğrattığı gibi Kârimîlerin de sonunu getirmiştir. Sultan Barsbay'ın baharat, şeker ve memlûk ticaretinde yaptığı düzenlemeler ve tekelleştirme politikası, salgın hastalıklar ve kıtlık Memlûk ekonomisini olumsuz etkilemiş, bunun neticesinde Harrûbî ailesi yüzyılın sonunda ortadan kaybolmuştur.

Harrûbî ailesinin bazı üyeleri, ilme ve ilmî faaliyetlere ilgi göstermiş ve bunları desteklemiştir. Ekonomik güçleri ile doğru orantılı olarak XIV. yüzyılda dört medrese, bir hankah ve bir zaviye yaptırmışlardır. Ancak mensup oldukları mezhebe katkıda bulunmak için mi yoksa sultanlarla kurdukları iyi ilişkileri sıkılaştırmak için mi medreseleri inşa ettiklerine dair herhangi bir ipucuna rastlanmamıştır. Eğitim kurumları yaptırmakla yetinmeyen bazı aile üyeleri dönemin İbn Hacer gibi önde gelen âlimlerini himaye etmişlerdir. Bu hususta öne çıkan isim, Zekiyyüddin Ebûbekir'dir. Ayrıca o, bazı şâirleri ve hekimleri de desteklemiştir.

KAYNAKÇA

- AĞIR, A. Mesut (2015). *Memlûklarda Ticaret*, Konya: Çizgi Kitabevi.
- ASHTOR, Eliyahu (1956). "The Kârimî Merchants", *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, S.1/2, s. 45-56.
- AYAZ, Fatih Yahya (2008). *Türk Memlûkler Döneminde Saray Ağalığı Üstâdârlık (1250-1382)*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- AYAZ, Fatih Yahya (2009). *Memlûkler Döneminde Vezirlik (1250-1517)*, İstanbul: İsam Yayınları.
- AYAZ, Fatih Yahya (2013). "Çerkez Memlûkler Döneminde Üstâdârlık (Saray Ağalığı)", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, XXII, S. 1, s. 291-322.
- AYAZ, Fatih Yahya (2015). *Memlûkler (1250-1517)*, İstanbul: İsam Yayınları.
- el-MALATÎ, Zeyneddin Abdülbâst b. Halil b. Şahin ez-Zâhirî (2002). *Neylû'l-emel fi zeyli'd-Düvel* (nşr. Ömer A. Tedmürî), I-IX, Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye.
- GÖKHAN, İlyas (2006). "Memluk Sultanı Zahir Seyfuddin Çakmak Döneminin Salgın Hastalık ve İktisadî Buhranları (H.842-857/M.1438-1453)", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, XV, s. 341-366.
- GÖKHAN, İlyas (2008). "el-Eşref Barsbay Döneminde Memlûk Devleti'nde Salgın Hastalıklar ve İktisadî Buhranlar (1422-1438)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIII, S. 1, s. 91-136.
- HATİB EL-CEVHERÎ, Nureddin Ali b. Davud b. İbrahim es-Sayrafi (1970-1994). *Nüzhetu'n-nüfûs ve'l-ebdân fi tevârîhi'z-zamân* (nşr. Hasan Habeşi), I-IV, Kahire: Dârü'l-kütüb.
- İBN TAĞRİBERDÎ, Ebü'l-Mehâsin Cemâleddîn Yusuf (1992). *en-Nücümü'z-zâhire fi mülûki Mısr ve'l-Kahire*, (nşr. Muhammed Hüseyin Şemseddin) I-XVI, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- İBN TAĞRİBERDÎ (1990). *Havâdisü'd-dühûr fi medâ'l-eyyâm ve's-şühûr* (nşr. M. Kemâleddin İzzeddin), I-II, Beyrut: Âlemü'l-kütüb.
- İBN DOKMAK, Sârimüddin İbrâhîm b. Muhammed b. Aydemir el-Alâî el-Mısrî (1985). *Kitâbü'l-İntisâr li-vâsitati ikdi'l-emsâr*, (nşr. Muhammed Kemâleddin İzzeddin Ali), I-II, Beyrut: el-Mektebetü'l-ticarî.
- İBN HACER, Ebü'l-Fazl Şihabeddin Ahmed b. Ali el-Askalânî (1997). *ed-Dürerü'l-kâmine fi a'yâni'l-mieti's-sâmine* (nşr. Abdülvaris M. Ali), I-IV, Beyrut: Dârü'l-Cil.
- İBN HACER (1969). *İnbâü'l-ğumr bi-enbâü'l-umr* (nşr. Hasan Habeşi), I-IX, Kahire: Lecnetü İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî.
- İBN HACER (1998). *Ref'ü'l-ısr an kudâti Mısr* (nşr. Ali Muhammed Ömer), Kahire: Mektebetü'l-Hancı.
- İBN İYÂS, Muhammed b. Ahmed (1982-1984). *Bedâiu'z-zühûr fi vekâii'd-dühûr* (nşr. Muhammed Mustafa), I-V, Kahire: el-Hey'etü'l-Mısrıyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb.
- KALKAŞENDÎ, Ahmed b. Ali (1987). *Subhu'l-a'sâ fi sinâti'l-inşâ* (nşr. Muhammed Hüseyin Şemseddin), I-XV, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- LABİB, Subhi Y. (1997). "Karimî", *EP* (İng.), IV, s. 640-642.
- LAPİDUS, Ira M. (1984). *Muslim Cities in the Later Middle Ages*, New York: Cambridge University Press.
- MAKRİZÎ, Takriyyüddin Ahmed b. Ali (1997). *Kitâbü's-sülûk li-ma'rifeti düveli'l-mülûk* (nşr. Muhammed Abdülkadir Atâ), I-VIII, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- MAKRİZÎ, (1991). *Kitâbü'l-mukaffâ'el-kebîr* (nşr. Muhammed Ya'lâvî), I-VIII, Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî.
- MAKRİZÎ, (1998). *Kitâbü'l-Mevâiz ve'l-i'tibâr bi-zikri'l-lutât ve'l-âsâr* (nşr. Halil el-Mansûr), I-IV, Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmiyye.
- ROSENTHAL, F. (1986). "Ibn Hadjar al-Askalânî", *EP* (İng.), III, s. 776-778.
- SAFEDÎ, Selaheddin Halil b. Aybeg (1998). *A'yâni'l-ısr ve a'vânü'n-nasr* (nşr. Ali Ebü Zeyd v.dğr.), I-VI, Dımaşk: Dârü'l-Fıkr.
- SAĞLAM, Ahmet (2015). "Ortaçağda Orijinal Bir SİYASİ Yapı: Güçlü ve Nüfuzlu Her Emir Sultan Olur", *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, II, S. 4, s. 107-126.

SATO, Tsugitaka (2004). "Sugar in the Economic Life of Mamluk Egypt", *Mamluk Studies Review*, VIII, S.2, s. 87-92.

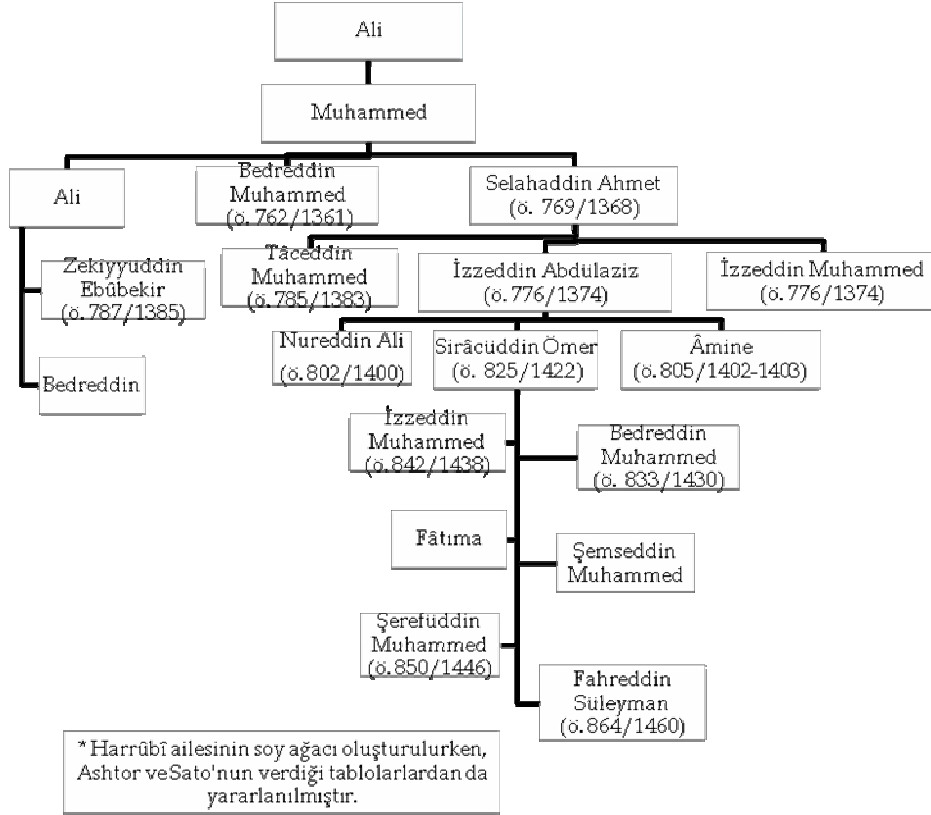
SATO, Tsugitaka (2011). *Sugar in the Social Life of Medieval Islam*, Leiden: Brill.

SEHÂVÎ, Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman (t.y.). *ed-Dav'ü'l-lâmi li-ehli'l-karni't-tâsi'*, I-X, Beyrut: Dârtü'l-Cil.

UTKU, N. Şahin (2014). "Kızıldeniz'in Kaybolan Liman Şehirleri Şuaybe-Car-Kulzüm-Ayazab", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, XIX, S. 2, s. 121-136.

YİĞİT, İsmail (1991). *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi: Memlûkler*, VII, İstanbul: Kayhan Yayınevi.

Tablo 1: Harrûbî Ailesi Soy Ağacı*

* Harrûbî ailesinin soy ağacı oluşturulurken, Ashtor ve Sato'nun verdiği tablolarından da yararlanılmıştır.